

Sporen in open veld

Wim Kranendonk

Sporen in open veld
een essay over tekenkunst

een uitgave van
GALERIJ VAN DE TEKENKUNST

De afbeeldingen van hedendaagse tekeningen zijn vriendelijk ter beschikking gesteld door de kunstenaars. Een presentatie van hun werk is te zien in de online Galerij van de tekenkunst.

druk: Bookmundo

ISBN 9789403850337

© 2025 Wim Kranendonk
www.wimkranendonk.nl

Inhoud

INLEIDING	9
HET MEDIUM	17
Papier	19
Zilverstift	20
Houtskool, grafiet, sanguine	23
Inkt, pen en penseel	25
Potlood en machinaal geproduceerd papier	30
Hedendaagse transformaties	33
DE HISTORISCHE PRAKTIJK	39
Tekeningen van schilders	43
De schets	44
De schets als drager van de idee	49
Het hoofd en de hand: sociale hiërarchie ..	54
Compositiestudies en	
driedimensionale modellen	58
Perspectiefmachines	64
Figuur- en draperiestudies	70
Lineair perspectief	78
De ondertekening	85
Opleiding van leerlingen	90
De natuurlijke drang tot tekenen	92

Tekeningen als beeldarchief	96
Geen dag zonder lijn:	
schetsen op de <i>tablette</i>	98
 DE TEKENING ALS KUNSTWERK	105
Verzamelaars en connaisseurs	116
Tekenen voor de verkoop	123
Kwaliteiten van hogere orde	127
 KUNST IN ENKELVOUD	133
Schets en fragment	137
De lijn als teken	140
De lijn als index	143
 POST-MEDIUM	
EN <i>THE NATURE OF ART</i>	151
Lijn als vorm	159
De esthetische breuk	164
Voorbij het tekenen	168
Een wijder veld	174
 Bibliografie	180

Een tekening is fundamenteel een spoor. Een spoor staat steeds centripetaal in een open, onbegrensd veld. Het ontvangt van dat veld geen enkele structurerende steun, geeft integendeel aan dat veld een centrum.

Dirk Lauwaert

In recente beschouwingen van critici en kunstenaars leest men altijd weer dezelfde paradox: enerzijds wordt geschreven over 'tekenen' en 'tekenkunst' alsof die woorden verwijzen naar een eenduidig begrip, een aanwijsbare zaak, iets dat gegeven is. Tegelijkertijd wordt gewezen op de diversiteit, de 'vele gezichten' en het oneindige aantal mogelijke definities van wat tekenkunst is en kan zijn.

En het is waar: veel tekenaars beperken zich niet meer tot het plaatsen van lijnen op een rechthoekig vel papier. Sommigen geven de voorkeur aan picturale technieken, en tekenen door te schilderen. Anderen kiezen materialen die bestemd waren voor gebruiksfuncties buiten de kunst. Zelfs de conventionele drager, het papier, wordt soms getransformeerd tot een driedimensionaal object of geheel losgelaten.

Dit roept vragen op. Als tekenkunst inderdaad zo oneindig veel kan zijn, en beoefend kan worden met elke denkbare techniek, elk willekeurig materiaal, waar hebben we het dan over? Valt de kunst van het tekenen uiteen in een veelheid van artistieke praktijken zonder ge-

meenschappelijke noemer? Of is zij in essentie altijd ‘zichzelf’ gebleven? En hoe is dat ‘zelf’ dan te benoemen, te denken, te zien?

Om deze knoop te ontwarren begin ik met een kort hoofdstuk over het medium. Het overzicht zal duidelijk maken dat tekenkunst niet zonder meer te begrijpen is als een materiaalgebonden discipline; eerder is sprake van een historisch gevormde conventie waarvan de grenzen verschuiven.

Ik laat dan een uitgebreid hoofdstuk volgen over de geschiedenis van die conventie, dus over de historische praktijk. Daarbij gaat het niet over tekenen zoals mensen dat in alle tijden en overal op aarde hebben gedaan. Wat onderzocht wordt is de manier waarop het tekenen in slechts enkele eeuwen tijd van een dienende atelierpraktijk veranderde in een volwaardige kunst, een beweging die zich alleen voltrok in sommige landen van het oude Europa.

(Waar het gaat om tradities buiten Europa zijn categorieën als ‘tekenkunst’ of ‘schilderkunst’ weinig zinvol. In China werd door ambtenaar-

geleerden, als uitdrukking en bevestiging van hun hoge maatschappelijke positie, een verfijnde kunst beoefend die zowel uit schilderen bestond als uit tekenen, kalligrafie en poëzie).

Mijn overzicht zal zich dus beperken tot een klein gebied, en veel zal buiten beschouwing blijven - wat niet betekent dat in andere delen van de wereld niet werd getekend. Wellicht een van de grootste tekenaars aller tijden leefde in Japan: het oeuvre van Hokusai (1760- 1849) bestond bijna helemaal uit penseeltekeningen - het moeten er tienduizenden geweest zijn, niemand weet precies hoeveel. Zij dienden als basis voor de productie van prenten en prentenboeken, een proces dat gekenmerkt werd door een strikte arbeidsdeling. De tekenaar leverde het ontwerp op papier, en daarmee was zijn taak beëindigd. Andere gespecialiseerde ambachtslieden (houtsnijders, drukkers) namen het werk en de verantwoordelijkheid dan over; daarbij ging de tekening zelf meestal verloren.

Hokusai, staande figuur, datering onzeker, penseeltekening. Musée du Louvre, Parijs.

Ook in Europa had het tekenen een ondergeschikte functie, maar hier was het volledige proces, van de eerste schets tot de definitieve geschilderde of gebeeldhouwde versie en alle fasen daartussen, in handen van eenzelfde meester. Dit leidde ertoe dat het tekenen in de Europese werkplaatsen een grotere plaats ging innemen en een scala aan verschillende toepassingen kreeg, voor elk waarvan een ander type tekening werd ontwikkeld. En dat leidde weer tot een geleidelijke beweging naar wat wij tegenwoordig autonomie noemen, naar het begin van tekenen als een kunstvorm met eigen bestaansrecht.

Het merendeel van de nog bewaarde tekeningen die hier tussen de vijftiende en de achttiende eeuw werden gemaakt is het werk van schilders. Ik beschrijf hoe het tekenen in hun praktijk uiteindelijk veranderde in een nieuwe vorm van kunst, maar ook hoe in diezelfde periode het hele systeem van gevestigde kunsten door ingrijpende economische en maatschappelijke veranderingen onderuit werd gehaald. Na de Franse revolutie werden de oude gilden op-

geheven en verloren de kunstenaars niet alleen hun ambachtelijke organisatie maar ook hun vaste aristocratische opdrachtgevers.

Zij werden teruggeworpen op zichzelf en op de markt; er ontstond een ander idee van kunst en kunstenaarschap.

De manier waarop dit alles doorwerkte in de zojuist geëmancipeerde tekenkunst behandel ik dan in een hoofdstuk dat helemaal gaat over haar meest kenmerkende uitdrukkingsmiddel: de lijn. Anders dan voorheen werd de getekende lijn in de moderne tijd eerst en vooral opgevat als een teken dat terugwijst naar het gebaar waarmee het tot stand kwam. Een tekening zou de actie, en daarmee het creatieve proces zelf, van de tekenaar zichtbaar maken.

Maar beelden zijn niet transparant, en kijkend naar een tekening kunnen wij niet in het hoofd van de maker kijken. Een kunstwerk is geen venster met uitzicht op achterliggende processen, ideeën of intenties. In de kunst zijn het de vormen die spreken, en vormen (lijnen, kleurvelden, beeldmotieven) laten zich ervaren, niet begrijpen.

Het voorlaatste hoofdstuk gaat over de manier waarop kunstwerken (dus ook tekeningen) een bij uitstek hedendaagse ervaring mogelijk maken.

In het laatste hoofdstuk komt dan nogmaals ter sprake hoe de tegenwoordige tekenkunst ertoe neigt buiten haar grenzen te treden, dus te worden wat zij niet was. Die centrifugale beweging werd lang geleden in gang gezet, omdat geen enkele kunst en geen enkel medium geheel autonoom kan bestaan.

HET MEDIUM

De term *medium* kwam in de negentiende eeuw in gebruik als aanduiding van een materiaal, om precies te zijn de vloeistof waarmee pigment werd gemengd. Meer in het algemeen kon het woord verwijzen naar de diverse technieken die men gebruikte bij het produceren van verf. De term wordt tegenwoordig gebruikt in een betekenis die veel ruimer is en ongeveer alles kan omvatten wat betrekking heeft op de totstandkoming van een kunstwerk. Soms is medium een synoniem van materiaal, soms van *uitdrukkingsmiddel*. Op de tweede betekenis zal ik in een later hoofdstuk nog terugkomen; eerst beperk ik mij hier tot medium in de zin van materiaal.¹

Papier

Sinds de vroegste tijden hebben mensen getekend, maar het tekenen zoals wij nu kennen

¹ Over de historische tekenmaterialen bestaat veel literatuur; voor het overzicht dat hier volgt baseerde ik mij onder meer op het uitstekende werk van Luigi Grassi en Mario Pepe, *Dizionario di arte. Termini, movimenti e stili dall'antichità a oggi*.